

νατος καὶ θεῖος ὁ νοῶν ἄνθρωπος καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη. Τοῦ θεοῦ ἡ ἀθανασία οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ αἰωνία νόησις ἑαυτοῦ. Τοῦ ἀνθρώπου ἄρα ἡ ἀθανασία εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ὁμοιότητα τῆς νοητικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ.

Η ΠΕΡΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΥ ΝΟΥ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΥΤΟΥ

Κατὰ ὅλως περιέργον τρόπον οἱ πλεῖστοι ἐρευνηταὶ δυσκολεύονται νὰ εὔρουν ἁρμονικὴν θέσιν τῆς περὶ ποιητικοῦ νοῦ θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους μέσα εἰς τὸ ὅλον αὐτοῦ φιλοσοφικὸν σύστημα. Προσπαθοῦν δὲ νὰ δικαιώσουν τὴν δῆθεν παραφωνίαν αὐτὴν ἀποδίδοντες τὴν θεωρίαν περὶ τῆς αἰωνιότητος τοῦ νοῦ καὶ τῆς «θύραθεν» προελεύσεως αὐτοῦ εἰς ἐπίδρασιν τῆς περὶ καταγωγῆς, οὐσίας, καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος. Οἱ κυριώτεροι λόγοι, οὓς προσάγουν, εἶναι δύο: Πρῶτον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, ἐνῶ παντοῦ ζητεῖ τὴν αὐστηρὰν ἐνότητα τόσον ἐν τῇ φύσει ὅσον καὶ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου, κατέκρινε δὲ αὐστηρῶς τὸν Πλάτωνα διὰ τὸν δυαδισμόν αὐτοῦ, διὰ τῆς θεωρίας του περὶ ποιητικοῦ νοῦ, ὡς χωριστοῦ, διασπᾶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ψυχὴ νοουμένη ὡς ἀχωρίστως συνδεδεμένη καὶ συνεργαζομένη μετὰ τοῦ σώματος χάνει τὴν ἐνότητα τῆς λειτουργίας αὐτῆς, καθ' ὅτι ὁ ποιητικὸς νοῦς δὲν συνεργάζεται μετὰ τὸ σῶμα. «Οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ ἐνέργεια σωματικὴ». Ἀφίνει δὲ περαιτέρω ἀκαθόριστον τὴν σχέσιν μετὰ τοῦ ποιητικοῦ καὶ παθητικοῦ νοῦ ἐν ἡμῖν καὶ τῆς ὅλης ψυχικῆς ζωῆς ἐν γένει. Δευτέρα αἰτία ἀμφιβολίας εἶναι τὸ ὅτι ὁ Φιλόσοφος, ὁ τὰ πάντα σχολαστικῶς ἀναλύων, οὐδεμίαν ἀπόδειξιν περὶ τῆς αἰδιότητος τοῦ νοῦ φέρει (1).

Ἐπίδρασιν τοῦ Πλάτωνος οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῆ—οὐδεὶς μένει ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ—Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἄλλωστε συνεχίζει κατὰ κανόνα ὁ μαθητῆς—Πλὴν ἐνταῦθα ὁ μαθητῆς ἐχάραξε σαφῶς ἰδίαν γραμμὴν ἐρεύνης καὶ δὴ μὲ σαφῆ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. Ὡστε καὶ ὅπου ἀκόμη γνώμας τοῦ Διδασκάλου ἀναφέρει, ἀναφέρει αὐτὰς μόνον ὅταν καὶ ἐφ' ὅσον αὐταὶ συμφωνοῦν ἀπολύτως πρὸς τὸ νέον αὐτοῦ σύστημα καὶ ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ πεποιθήσεις. Ἀκριβῶς, παρὰ τὴν ριζικὴν διαφορὰν ἐναντι τοῦ Πλάτωνος, καὶ παρὰ τὴν γενικὴν ροπήν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐνότητα, ὁ ὑπερτονισμὸς τοῦ

1. Πρβλ. Zeller μν. ἔ. σ. 592 ἔ. Meyer μν. ἔ. σελ. 248 Hirschberger μν. ἔ. 186. George Thomas White Patriek Introduction to Philosophy, Boston 1924, σελ. 267.

«ξένου» τοῦ νοῦ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Φιλόσοφος εἶναι ψυχικῶς πεπεισμένος περὶ τούτου. Τὸ νὰ εἴπωμεν πάλιν ὅτι ἡ περὶ τοῦ νοῦ θεωρία δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ ὅλον φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦτο θὰ ἐσήμαινε—καθ' ἡμᾶς—ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἔχει κἄν ἐνιαῖον φιλοσοφικὸν σύστημα, καίτοι εἶναι ὁ μόνος μεταξὺ τῶν Ἀρχαίων, ὅστις συνέλαβεν ἐν τοιοῦτον. Εἰς δὲ τὴν περὶ νοῦ θεωρίαν αὐτοῦ ἀκριβῶς πρέπει νὰ διδωδωμεν τὴν κυρίαν βάσιν, ἐξ ἧς δέον νὰ ὠρμήθη ὁ φιλόσοφος πρὸς τὴν θαυμαστὴν δημιουργίαν τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν συναυτῶμεν τὴν λογικὴν κορυφὴν αὐτοῦ. Παντοῦ ὁ Φιλόσοφος χωρεῖ ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ψυχῆς. Εἰς τὴν περὶ νοῦ θεωρίαν βλέπομεν τὴν ὑψίστην δυνατὴν προσπάθειαν πρὸς λογικὴν ἀποδεικτικὴν κατανόησιν τῆς οὐσίας καὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου. Οὔτε πρὸ αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ σταματήσῃ ὁ ἐρευνῶν νοῦς, ἀλλ' οὔτε καὶ πέραν αὐτοῦ δύναται νὰ χωρήσῃ. Τὰ πρὸ αὐτοῦ εἶναι πάντα κατώτερα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὰ μετ' αὐτὸν ὑπέρκεινται αὐτοῦ, ἄρα ὑπὲρ λόγον καὶ ἀπόδειξιν.

Πρὸς εὐκολωτέραν κατανόησιν τοῦ δυσκόλου ὄντως αὐτοῦ προβλήματος εἶναι ἀνάγκη συγκεφαλαιώσεώς τινος τῶν βασικῶν γραμμῶν τῆς Ἀριστοτελείου Φιλοσοφίας. Τὰ δύο σημεῖα μέσα εἰς τὰ ὅποια κινεῖται ὁ φιλόσοφος εἶναι ἡ ἐνότης καὶ ἡ διαίρεσις. Παντοῦ ὑπάρχει ἐνότης ἀδιάσπαστος ἀπὸ τοῦ ἐλαχίστου κόκκου γῆς μέχρι τοῦ ὅλου σύμπαντος. Εἰς οὐρανός, εἰς κοίρανος, ἐν τὸ Κινοῦν. Ἀλλὰ καὶ παντοῦ διαίρεσις. Ὑλη—Μορφή, Πάσχον—Ποιοῦν, Ἀτελές—Τέλειον, τὸ Δυνάμει ὄν καὶ τὸ Ἐνεργεῖα ὄν. «Τῆς φύσεως διττῶς λεγομένης καὶ οὐσίας τῆς μὲν ὡς ὕλης τῆς δ' ὡς οὐσίας. καὶ ἔστι αὕτη ὡς ἡ κινουῦσα καὶ τὸ τέλος». Ὅπως εἰς τὴν ὅλην φύσιν ὑπάρχει ἡ μορφή ὡς τὸ κινουῦν καὶ τὸ τέλος πρὸς ὃ ἡ κίνησις, οὕτω καὶ εἰς τὰ ζῶα εἶναι ἡ ὅλη ψυχὴ «ἡ μέρος αὐτῆς» μόνον χωριστόν. Παντοῦ διακρίνεται νοητῶς κατὰ τὴν γένεσιν τῶν ὄντων ἡ ἐνεργοῦσα μορφή καὶ ἡ πάσχουσα ὕλη. Ἐνίοτε δὲ καὶ ἀντιδρᾶ ἡ τελευταία, ἐξ οὗ καὶ τὰ τέρατα καὶ πηρώματα καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰς κατηγορίας τῶν ἀνθρώπων ἀκόμη. Παντοῦ ἡ ὕλη εἶναι τὸ ἀπλῶς δυνάμει ὄν, ἐνῶ ἡ μορφή ἐνὸς ἐκάστου εἶναι τὸ ἐνεργεῖα ὄν, τὸ ὄντως ὄν, εἰς ὃ πρέπει νὰ καταλήγῃ ἕκαστον. Ἡ διαίρεσις ὁμῶς αὕτη μορφῆς καὶ ὕλης, δὲν εἶναι μόνον νοητὴ ἐν τοῖς γιγνομένοις τῆς φύσεως. Εἶναι καὶ ὄντολογικὴ τοιαύτη—«λεγομένης καὶ οὐσίας τῆς φύσεως διττῶς». Ἡ μορφή δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐνεργοῦσα ἐν τῇ ὕλει δύναμις καὶ ὁ σκοπὸς εἰς ὃν δέον νὰ κατατείνῃ ἕκαστον ὄν, ἀλλ' εἶναι τι ὅπερ πρέπει καὶ νὰ ὑπάρχῃ ὄντολογικῶς πρὸ τῆς γενέσεως τῶν ὄντων. Ναὶ μὲν εἰς τὰ «καθ' ἕκαστα» βλέπομεν ὅτι τὸ δυνάμει καὶ τὸ ἐνεργεῖα εἶναι ἠνωμένα καὶ ὅτι κατὰ τὴν γένεσιν χωροῦν τὰ γιγνόμενα ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἶναι πρὸς τὸ

ἐνεργεία εἶναι, γενικώτερον ὅμως τὸ δυνάμει ὄν προϋποθέτει πάντα τὸ ἐνεργεία ὄν ὅσον καὶ ἂν φαίνεται τοῦτο ἀκατανόητον εἰς ἡμᾶς ποῦ ἀνήκομεν εἰς τὸν κλειστὸν τοῦτον κόσμον τοῦ γίνεσθαι. «Ἄει ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος γίνεταί τὸ ἐνεργεία ὄν ὑπὸ ἐνεργεία ὄντος» (1). Οἱ νόμοι αὐτοὶ ἰσχύουν—κατ' ἀναλογίαν πάντοτε—δι' ὅλα τὰ φαινόμενα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τῆς γενέσεως. Διὰ τοῦτο δύνανται, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλεται, νὰ ἐφαρμόζωνται οὗτοι παντοῦ πρὸς κατανόησιν τοῦ κλειστοῦ φυσικοῦ κόσμου. Ἀκόμη καὶ ἐπάλληλα στρώματα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἐν τῇ φύσει καὶ εἰς τὰ ἄτομα, ὅπου τὸ κατώτερον νὰ εἶναι ὡς ὕλη διὰ τὸ ἀνώτερον καὶ τὸ ἐκάστοτε ἀνώτερον νὰ ὀρίζη τὴν οὐσίαν τοῦ κατωτέρου ὡς ἡ μορφή αὐτοῦ. Τὰ «τέσσαρα στοιχεῖα» μορφῇ καθ' ἑαυτὰ ὄντα, εἶναι ὕλη διὰ τοὺς ζῶντας ὁργανισμούς. Τὸ σῶμα μορφῇ ὄν ἐναντι τῶν τεσσάρων στοιχείων εἶναι ὕλη ἐναντι τῆς ψυχῆς, ἣτις ἐστὶ μορφή τοῦ σώματος. Ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ, νοητῶς ἰδιαιτέρα οὔσα, εἶναι ἀναγκαῖα βᾶσις καὶ προϋπόθεσις διὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς αἰσθητικῆς τοιαύτης—καὶ ὅμως ἡ ἐνότης τοῦ ζῶου δὲν καταστρέφεται. Ἀπλούστατα διότι δὲν ἔχομεν δύο ὄντα, ἀλλ' ἓνα ἔμψυχον ὁργανισμόν, κυρία οὐσία τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἰδιάζουσα μορφή τῆς ψυχῆς αὐτοῦ.

Ὁ νοῦς ἀνήκων μόνον εἰς τὸ λεπτότατον φυσικὸν ὄν, τὸν ἄνθρωπον, εἶναι «εἶδος καὶ λόγος τῆς ψυχῆς αὐτοῦ», μόνος αὐτὸς «χωριστὸς» ὢν «καθάπερ τὸ αἶδιον τοῦ φθαρτοῦ». Καὶ ὅμως ἀδιάσπαστος μένει ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρώπου, διότι μία εἶναι ἡ ψυχὴ δι' ἧς ζῶμεν καὶ βλέπομεν καὶ σκεπτόμεθα. Εἰς εἶναι ὁ ζῶν καὶ κινούμενος καὶ αἰσθανόμενος καὶ νοῶν, ὁ ἐνιαῖος καὶ ὀλοκληρωμένος ἔμψυχος ἄνθρωπος. «Ἡ ψυχὴ δὲ τοῦτο, ᾧ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ διανοούμεθα πρῶτως». Διαίρεσις, διὰ τὰ διάφορα στρώματα ἐν ἡμῖν, καὶ ὅμως ἐνότης, διὰ τὴν ὑπόταξιν πάντων ὑπὸ τὸν νοῦν, ὑπὸ τὸ ἄριστον ἐν ἡμῖν. Ἐκάστου ὄντως ἡ ψυχὴ εἶναι μία μὲ διαφόρους δυνάμεις. Ἡ ἀνωτέρα περιέχει τὴν κατωτέραν ὅπως εἰς τὴν γεωμετρίαν τὸ τετράγωνον περιέχει τὸ τρίγωνον. Ἡ λογικὴ ψυχὴ περιέχει τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν φυτικὴν, ὅχι ὅμως καὶ ἀντιστρόφως (2).

1. Μετ. Α, 7, 1072 β 32 (Α, 3. Α, 5. περί ζῶων γεν. Β, 1. 734 β 21) «Ὅσα φύσει γίνεταί ἢ τέχνη ὑπ' ἐνεργεία ὄντος γίνεταί ἐκ τοῦ δυνάμει τοιοῦτου». Μετ. Θ 8, 1043 β 27 «τὸ δὲ δυνάμει εἰς ἐντελέχειαν βαδίζει» Φυσ. Γ, 2. Γ, 5. 257 β 6.

Οὕτω φαίνεται ὅτι «τὰ ὕστερα τῇ γενέσει πρότερα τὴν φύσιν ἐστὶ, καὶ πρῶτον (ἐστὶ) τὸ τῇ γενέσει τελευταῖον. Τῷ μὲν οὖν χρόνῳ προτέρα τὴν ὕλην ἀναγκαῖον εἶναι καὶ τὴν γένεσιν (ὡς ἐκ τοῦ δυνάμει), τῷ λόγῳ δὲ τὴν ἐκάστου μορφήν προτέρα εἶναι». Περί ζῶων μορ. Β, 1. 646 α 25. Π. ψυχ. Γ, 5. 430 α 22.

2. Τὴν ἐνότητα τῆς τρισσῶς ἐκδηλουμένης ψυχῆς δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ γεωμετρικὰ σχήματα. Παραπλησίως δ' ἔχει τῷ περὶ σχημάτων καὶ

Με τὴν γραμμὴν αὐτὴν τῆς διακρίσεως καὶ τῆς ἐνότητος ὡς βάσιν τῆς ἐρεῦνης τοῦ συνέλαβεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐνότητα τοῦ ὅλου ποικιλομόρφου κόσμου με ἐνιαίαν τὴν γενικὴν κίνησιν αὐτοῦ ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸ ἔξω τοῦ κινουμένου σύμπαντος εὐρισκόμενον Πρῶτον Κινουῦν. Εἰδικώτερον ὅμως καὶ σαφέστερον συνέλαβε τὴν ἐνότητα τοῦ γήινου κόσμου, ὃν κυρίως δυνάμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν. Βάσις τῆς ἐνιαίας πυραμίδος τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ὕλη. Πρῶτον τὰ νοητὰ χωριστὰ στοιχεῖα, ὕλη καὶ μορφή, ἄπειρα εἰς μέγεθος καὶ ἀθάνατα. Εἶτα τὰ τέσσαρα στοιχεῖα ὡς αἱ ἀπλούσταται αἰσθηταὶ ἐνώσει ἐν τῇ φύσει. Μεγαλύτερα εἰς ποσὸν ταῦτα τίθενται ὡς βάσις τοῦ ὅλου γίνεσθαι. Κατόπιν ἔρχονται τὰ φυτὰ, περισσότερα τῶν ζώων καὶ ὅμως ὑποδεέστερα αὐτῶν, τιθέμενα εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν. Τρίτη σειρά ἔρχεται ἡ τῶν ζώων. Ὀλιγώτερα μὲν κατὰ ποσὸν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἀνώτερα ὅμως κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ σώματος αὐτῶν. Τέταρτον—εἰς τὴν κορυφὴν τῆς πυραμίδος τῆς τελειότητος τῶν φυσικῶν ὄντων—ἴσταται ὁ ἄνθρωπος. Μόνος αὐτὸς μετέχων τοῦ νοῦ καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὁποίου τίθενται τὰ πάντα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νοῦς εἶναι ἡ κυρία οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, δύναται ὁ φιλόσοφος νὰ συλλάβῃ θεωρητικῶς τὸν νοῦν ὡς τὴν ἀκροτάτην κορυφὴν τοῦ πρὸ ἡμῶν αἰσθητοῦ κόσμου. Τὰ πάντα χάριν τοῦ τελείου ἀνθρώπου, καὶ τὸ σῶμα χάριν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ αἱ κατώτεραι ιδιότητες τῆς ψυχῆς χάριν τοῦ νοῦ. «Εἶδος καὶ λόγος ἡμῖν ὁ νοῦς». Τὰ πάντα δύναται τις εἰπεῖν εἶναι ἀπλοῦν πεδίου ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ, τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου. Τί εἶναι ὅμως νοῦς; Τὸ τί ἐστὶ νοῦς εἶναι ἴσον τῷ τί ἐστὶ ἀνθρωπος—ἐφ' ὅσον νοῦς εἶναι ἡ κυρία οὐσία αὐτοῦ.

Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἐτόλμησε νὰ ἐρευνήσῃ καὶ συλλάβῃ τὰ πάντα, ἐπέπρωτο νὰ φθάσῃ βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἀνω χωρῶν μέχρι τῆς κορυφῆς εἰς τὴν ἐρώτησιν: «καὶ ἐγὼ τίς εἰμί;». Αὐτὸς εὐρίσκεται εἰς τὴν κορυφὴν τῶν ἐξεταστῶν. Ἡ αὐτοεξέτασις καὶ αὐτογνωσία εἶναι τὸ δυσκολώτερον πρᾶγμα διὰ τὸν κοινὸν ἀνθρωπον. Καὶ ὅμως ἡ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ Σωκράτους τὴν αὐτογνωσίαν ἔθεσεν ὡς τὴν κυρίαν μέριμναν αὐτῆς. Καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, συνεπὴς ἐρευνητῆς, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ

τὰ κατὰ ψυχὴν· αἰεὶ γὰρ ἐν τῷ ἐφ' ἐξ ἧς (τῷ ἀμέσως ἐπομένῳ ὑπάρχει δυνάμει τὸ πρότερον ἐπὶ τε τῶν σχημάτων καὶ ἐπὶ τῶν ἐμψύχων, οἷον ἐν τετραγώνῳ μὲν τρίγωνον, ἐν αἰσθητικῷ δὲ τὸ θρεπτικόν), «ὥστε καθ' ἕκαστον ζητητέον, τίς ἐκαστοῦ ψυχῆ, οἷον τίς φυτοῦ καὶ τίς ἀνθρώπου ἢ θηρίου». Ἐν τῷ ἰδιάζοντι γνωρίσματι ἄρα ὑπάρχει ὁ κύριος χαρακτήρ ἐνὸς ἐκάστου ὄντος. Ἡ διάκρισις γίνεται πάντοτε διὰ τῶν ἀνωτέρων γνωρισμάτων. Ἄνευ γὰρ τοῦ θρεπτικοῦ τὸ αἰσθητικὸν οὐκ ἐστίν· τοῦ δ' αἰσθητικοῦ χωρίζεται τὸ θρεπτικὸν ἐν τοῖς φυτοῖς...» «οἷς μὲν γὰρ ὑπάρχει λογισμὸς τῶν φθαρτῶν, τούτοις καὶ τὰ λοιπὰ πάντα» (ὑπάρχει) οἷς δ' ἐκείνων ἕκαστον, οὐ πᾶσι λογισμὸς» Π. ψυχ. Β. 3 414 β 20 415 α 1.

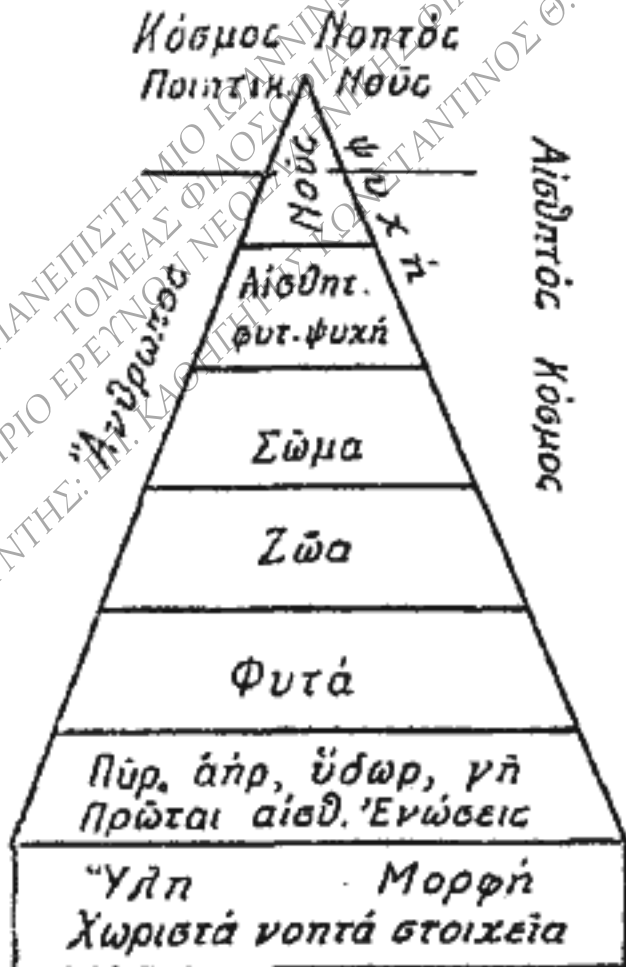
νά καταλήξη τελικά εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτό : «τί ἐστὶν ἄνθρωπος ; τί ἐστὶ νοῦς;». Ὁ Νοῦς ζητεῖ νά γνωρίσῃ τὸ ἄριστον. Ἐκ τοῦ ἀρίστου θὰ γνωρίσῃ τὸ ἄριστον τοῦ κόσμου. Ὅλα τὰ πρὸ τοῦ νοῦ φυσικὰ ὄντα εἶναι κατώτερα αὐτοῦ, ἄρα δὲν εἶναι ἄριστα. Διὸ καὶ ὁ νοῦς δὲν σταματᾷ ἐν τῇ γνώσει τῶν φυσικῶν ζητεῖ νά μάθῃ τί αὐτὸς ὁ νοῦς ἐστὶ, τί τὸ ἄριστον ἐν τῷ ἀρίστῳ κόσμῳ. Ἀνάλυσιν λοιπὸν καὶ αὐτοῦ τοῦ νοῦ πρὸς καλλιτέραν λογικὴν κατανοήσιν τῆς κυρίας οὐσίας αὐτοῦ. Καὶ εἰς τὸ τέλειον ἐν ἡμῖν παρατηρεῖται βαθμιαία τις ἐξέλιξις καὶ πρόοδος. Βαθμιαίως καὶ ἐξελικτικῶς νοῶμεν. Ὑπάρχει ἄρα καὶ ἐδῶ διάκρισις μορφῆς καὶ ὕλης, τελείου καὶ ἀτελοῦς. Εἰς τὸ δύσκολον αὐτὸ σημεῖον τολμᾷ πλέον ὁ νοῦς τοῦ φιλοσόφου νά χωρήσῃ εἰς τὴν πλέον λεπτεπίλεπτον ἀνάλυσιν. Μέτρον του εἶναι καὶ ἐδῶ τὰ γνωστά : Μορφή—Ὑλη, Ποιοῦν—Πάσχον, Δυνάμει καὶ Ἐνεργεία, τὸ τέλειον καὶ τὸ ἀτελές. Οὕτω χωρῶν—συνεπῆς πρὸς τὸ ὅλον αὐτοῦ σύστημα—καταλήγει εἰς τὴν διάκρισιν διττοῦ νοῦ ἐν ἡμῖν, τοῦ ποιητικοῦ καὶ τοῦ παθητικοῦ. Τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ τοῦ δεκτικοῦ, τοῦ ἐνεργεία νοῦ καὶ τοῦ δυνάμει νοῦ. Τοῦτο ὅμως συλλαμβάνει μόνον λογικῶς, «ἐπινοία» καὶ «λόγῳ» καὶ πρὸς εὐκολωτέραν κατανοήσιν τοῦ πράγματος, καὶ οὐχὶ ὡς τινὰ ἀπτήν πραγματικότητα⁽¹⁾. Ἀπαξ ὅμως ἐγένετο ἡ νοητὴ αὐτὴ διάκρισις δὲν ἠδύνατο ἄλλως νά διατυπωθῆ παρά ὡς μορφή καὶ ὕλη, ἐνεργεία καὶ δυνάμει, ἐνεργητικὸς ἢ ποιητικὸς καὶ παθητικὸς νοῦς.

Ὁ ἐνεργεία νοῦς εἶναι ὁ ἀνώτερος, ὁ κυρίως νοῦς. Ὁ δὲ δυνάμει τοιοῦτος ὀφείλει νά ἐξελιχθῆ ἀπὸ τὸ «σχεδὸν μὴ νοεῖν» διὰ τῆς μελέτης καὶ ἀσκήσεως καὶ διαρκῶς ἐν κινήσει ὦν καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν σωματικῶν αἰσθήσεων χωρῶν, μέχρι τοῦ τελείου νοεῖν· μέχρις αὐτῆς τῆς «ἀμέσου θεωρίας» τῶν πρώτων ἀρχῶν, μέχρις αὐτῆς τῆς νοήσεως καὶ τῆς θεωρίας τοῦ θεοῦ, ὅπου καὶ ἡ «ἡρεμία» τῆς ζητούσης νοήσεως.

Ὁ Ἐνεργεία ὅμως νοῦς πρέπει πάντοτε νά προηγῆται τοῦ δυνάμει τοιοῦτου—ὡς ἤδη ἐλέχθη—ὡς καθαρὰ μορφή, οὐδὲν τὸ ὑλικόν, οὐδὲν τὸ ἀνάπτυκτον ἔχων ἐν ἑαυτῷ. Πᾶσα μορφή ἀνήκει πάντοτε εἰς τινὰ ἀνώτερον κόσμον ἢ τὸ σύνθετον ὄν. Καὶ σύνθετον ὄν ἐνταῦθα εἶναι ὁ δυνάμει νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ φυσικῶς καὶ τῇ βοήθειᾳ τῶν αἰσθήσεων ἐξελισσόμενος πάντοτε πρὸς τὸ τέλειον λογικὸς ἄνθρωπος. Ὅσον ἐξελίσσεται τόσον μετέχει τοῦ ποιητικοῦ νοῦ, τόσον γίνεται ὅμοιος πρὸς τὸν νοῦν. Ποτὲ ὅμως δὲν γίνεται καθαρὸς νοῦς. Εὐρίσκεται πάντοτε καθ' ὁδόν. «Οὐχὶ δ' ἅμα βαδίζει καὶ βεβάδικεν». Ὁ καθαρὸς νοῦς θὰ μένη πάντοτε κατὰ τὴν ζωὴν αὐτὴν ὁ ἀνέφικτος τελικὸς μας σκοπός.

1. Καθὼς καὶ τὰ εἶδη (μορφή — ἰδέα) ἐπινοία μόνον χωρίζονται τῆς ὕλης καὶ λόγῳ, οὐχὶ δὲ καὶ τῇ ὑποστάσει αὐτῇ (φιλόπρονος).

Ὁ νοῦς καθόλου εἶναι ἡ μορφή τῆς ψυχῆς, τὸ κατ' ἐξοχήν γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ κρατεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ὑψίστην κορυφήν τῶν ὄντων. Ὁ ποιητικὸς νοῦς εἰδικώτερον εἶναι ἡ μορφή τοῦ νοῦ, ἄρα τι ἀνώτερον, τελειότερον καὶ τιμιώτερον τοῦ φυσικοῦ νοῦ ἐν ἡμῖν. Ὡς τοιοῦτος δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ἀνήκει εἰς χώραν τινὰ ἔξω τοῦ κόσμου τούτου.

Ἀνήκει εἰς τὴν χώραν τῶν «ἀπλῶν καὶ νοητῶν καὶ αἰδίων». Διὰ τοῦτο καὶ ἡ κυρία νοσταλγία του εἶναι τὸ νὰ θεωρῆ ἀμέσους τὰς αἰδίους ἀρχάς. Διὰ τοῦτο πολλάκις γνωρίζομεν δι' αὐτοῦ ἀμέσως ἀληθείας ἀνωτέρας, ὅς διὰ τοῦ πρακτικοῦ νοῦ καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν πορείαν τῆς γνώσεως οὐδέποτε θὰ συναλαμβάνωμεν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ νοῦς γενικὰ εὐρίσκεται εἰς τὴν ὑψίστην κορυφήν τοῦ φυσικοῦ κόσμου οὐδὲν ἀπολείπεται ἢ ὁ ποιητικὸς νοῦς ὡς μορφή, ἀνώτερος τὴν οὐσίαν καὶ προγενέστερος ὢν τοῦ φυσικοῦ νὰ ἔρχεται «θύραθεν» πρὸς ἡμᾶς. Διὰ δὲ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐν ἡμῖν ὀφείλομεν ἡμεῖς νὰ ἐξελιχθῶμεν ἀπὸ τοῦ δυνάμει, φυσικῶς βαδίζοντες, εἰς τὸ ἐνεργεῖα λογικὸν ὄν (1).

Νοῦς κατὰ τὴν κυρίαν οὐσίαν αὐτοῦ καὶ τὴν μορφήν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ὡς τελεία προσωπικότης πρέπει νὰ ἐξελιχθῆ εἰς καθαρὸν νοῦν. Δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν τὸν αἰσθητὸν, τὸν φθαρτὸν. Εἶναι

1. Ὁ τετραετής ἀνεπιὸς ἐρωτᾷ: «Θεῖε, πόθεν ὁ πρῶτος σπόρος τῆς ντομάτας;» καὶ ἐπειδὴ ὁ θεὸς δὲν ἔχει φιλοσοφήσει ἐπ' αὐτοῦ, δὲν ἔχει δὲ καὶ πλήρη θρησκευτικὴν πεποίθησιν περὶ τῆς προελεύσεως τῶν πάντων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ σιγαῖ! Ὁ νοῦς ὅμως τοῦ ἀνεπιου, ποῦ Κύριος οἶδε τί τὸν κινεῖ καὶ πῶς καταλήγει εἰς τοιαῦτα ἐρωτήματα, ὅλως δυσανάλογα καὶ ἀφύσικα διὰ τὴν ἡλικίαν του, ἀπαντᾷ διὰ νὰ λυτρώσῃ καὶ τὸν θεῖον ἀπὸ τὴν δύσκολον θέσιν: «Τὸν ἔδωκε ὁ Θεοῦλης, ἔ;». Ναί, παιδί μου!

Καὶ ὁ φιλόσοφος, ὠριμος πλέον διὰ τοιαύτας ἐρωτήσεις καὶ ἀπαντήσεις, ὅταν ἔθεσε τὸ ἐρώτημα, πόθεν ἢ πρώτη κίνησις πρὸς γένεσιν τοῦ ὡραίου τούτου κόσμου ἀπήντησεν: «Τὸ πρῶτον κινουῦν, αὔλου, αἰδίου, ἔξω τοῦ κόσμου τούτου ὄν». Καθαρὸς νοῦς, εἶναι ἡ αἰτία καὶ ἡ ἐγγύησις τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου τούτου.

Ὅταν μετὰ τοῦ ἐτέθη ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἐρώτημα, «τί ἐστὶν ἄνθρωπος», ἀπαντᾷ: «ἔμψυχον ὄν, ἐν τῷ μεταίχμιῳ τοῦ ὑλικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, θύραθεν, ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰδικῶς ἐρχόμενος». Οὕτω τὸν ὅλον αἰσθητὸν κόσμον κατ' Ἀριστοτέλη δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ὡς ἓνα κῶνον, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφή χάνεται μέσα εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ νοητοῦ κόσμου.

ὅμοιος πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ἀπόλυτος νοῦς, διὸ καὶ ὁ σκοπὸς του μένει πάντοτε νὰ γίνῃ καὶ αὐτὸς νοῦς, ὅμοιος τῷ Θεῷ, μακάριος, εὐδαίμων, αἰώνιος· τοῦτο θὰ ἐπιτύχῃ μόνον εἰς τὴν ὑψίστην ἐξέλιξιν αὐτοῦ, ὅταν ἀπαλλαγῇ τελείως τῶν σωματικῶν. «Χωριστὸς» δὲ ἀπὸ τοῦ παθητικοῦ νοῦ, τ.ἔ. τοῦ ἐν σώματι ἀνθρώπου, εἶναι ὅ,τι εἶναι.

Ἐπὶ ἀπόδειξιν ὁ ποιητικὸς νοῦς. Μία ἀφορμὴ διὰ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὴν περὶ θεοῦ Νοῦ διδασκαλίαν του παραλαμβάνει ἀπλῶς ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, εἶναι καὶ ἡ πραγματικότης ὅτι ἐνταῦθα δὲν προσάγει ἀποδείξεις πρὸς δικαίωσιν τῆς ἀθανασίας τοῦ Νοῦ. Ἐὰν τοῦτο ἦτο Ἀριστοτελικὴ θεωρία, λέγουν, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχομεν σειρὰν (ὄλην) ἀποδείξεων, ὡς συνηθίζει ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη κατὰ δύο κατευθύνσεις. Πρῶτον ἀγνοεῖ τὰ περιορισμένα ὅρια τῆς λογικῆς ἀποδείξεως καὶ δεύτερον ἀγνοεῖ τὴν ὑπὲρ τὰς λογικὰς ἀποδείξεις εὐκνησίαν τοῦ Φιλοσόφου προκειμένου περὶ ὑψηλοτέρων ἐννοιῶν, ὡς καὶ ὁ ποιητικὸς νοῦς.

Ἡ ἀπόδειξις εἶναι περιορισμένη ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς γενέσεως μόνον, καὶ δὴ εἰς περιορισμένον κύκλον αὐτῆς, ὅσον δύναται νὰ ἐκταθῇ ἡ παρατήρησις ἡμῶν. Αἱ δὲ Ἀρχαί, ἀποτελοῦσαι τὸ κύριον σημεῖον διὰ κάθε ἐπιστήμην, θὰ μένουν πάντοτε ἀν-ἀπόδεικτοι καθ' ἑαυτάς. Μόνον διὰ τοῦ νοῦ ἀμέσως πῶς συλλαμβάνονται. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ Ἀριστοτέλης καίτοι δέχεται τὴν ἀποδεικτικὴν ἔρευναν δὲν ἀποδίδει εἰς αὐτὴν ἰδιαιτέραν τινὰ σημασίαν (1). Τὸ ἐπίστασθαι δὲν δύναται, λέγει, νὰ στηριχθῇ ἀπολύτως εἰς ἀποδείξεις. «Ἀδύνατον γὰρ τὰ ἀπειρα (μερικὰ φαινόμενα) διελθεῖν», ὥστε νὰ ἔχωμεν πλήρη γνώσιν, ἐξ ἧς θὰ εἶχομεν καὶ τὴν βεβαίαν ἀπόδειξιν.

Εἰς τὴν θεωρίαν περὶ ποιητικοῦ νοῦ ὁ Ἀριστοτέλης ὄχι μόνον δὲν ἔφερεν ἀποδείξεις, ἀλλὰ κατόπι τῶν ἀναφερθέντων θὰ ἦτο ἀντίθετον τῶν ἀρχῶν του τὸ νὰ ζητήσῃ ἀποδείξεις, ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀλήθεια ὑπέρκειται αὐτῶν. Αἱ ἀποδείξεις ὑπάρχουν δι' ὅλα τὰ πράγματα ποῦ εὐρί-

1. Μετ. Δ, 1. 1025 β 1—18 (Ἀναλ. ὑστ. Α, 3. 72 β 10 ἐ.).

«Αἱ δὲ ἀρχαὶ ἀγνωστοὶ ἀποδείξεώς γε μὴ οὔσης αὐτῶν»... εἰ δὲ μὴ ἐστὶ τὰ πρῶτα εἶδεναι οὐδὲ τὰ ἐκ τούτων εἶναι ἐπίστασθαι ἀπλῶς οὐδὲ κυρίως ἀλλ' ἐξ ὑποθέσεως, εἰ ἐκεῖνά ἐστιν (τὰ εἶδη καὶ πρῶτα)». Διὸ ἐπιφέρει κατὰ τῶν ζητούντων δι' ὅλα ἀποδείξεις: «Ἡμεῖς δὲ λέγομεν οὔτε πᾶσαν ἐπιστήμην ἀποδεικτικὴν εἶναι ἀλλὰ τὴν τῶν ἀμέσων ἀναπόδεικτον». Καὶ ὅμως ταῦτα (τὰ ἀναπόδεικτα) εἶναι ἡ βάση τῆς ἐπιστήμης. «Ἀρχὴν ἐπιστήμης εἶναι τινὰ φασὲν ἢ τοὺς ὅρους γνωρίζομεν». Διότι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, «αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ αἴτια ζητεῖται τῶν ὄντων, δῆλον δὲ ὅτι ἢ τὰ ὕτα... ὅλως δὲ πᾶσα ἐπιστήμη διανοητικὴ/ἢ μετέχουσα τῆς διανοίας/περὶ αἰτίας καὶ ἀρχῶν ἐστὶν ἢ ἀκριβεστέρως ἢ ἀπλουστέρως». Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἴσως ἡ κυρία βάση πάσης ἐπιστήμης (Λούβαρις).

σκονταί ὑπὸ τὸν νοῦν. Αὐτὰ μόνον, ὡς πρὸ ἡμῶν κείμενα καὶ χάρις εἰς τὴν σφοδρὰν ἐν ἡμῖν ὄρεξιν τοῦ εἰδέναι, δυνάμεθα νὰ θέσωμεν ὑπὸ τὸν αὐστηρὸν ἔλεγχον τῆς λογικῆς καὶ ἐπ' αὐτῶν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν πῶς σαφεῖς ἀποδείξεις. Τὸ νοῦν ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ἀντικειμενικῶς. Ἀπλούστατα διότι δὲν δυνάμεθα νὰ μετατεθῶμεν ὀπισθεν ἡμῶν αὐτῶν (Λούβαρις). Ἐδῶ πρέπει ἄλλος τις, ὑπὲρ ἡμᾶς ὢν, νὰ μᾶς δείξη ὁποῖοι ὄντως ἡμεῖς εἴμεθα. Τοιοῦτόν τι δὲ εἶναι πρὸς ἡμᾶς ὁ καθαρὸς ἡμῶν νοῦς ὅταν αἰσθανώμεθα αὐτὸν ἐκτὸς τοῦ σώματος δρῶντα. Αὐτὸς ἔρχεται εἰς ἐπαφήν μετὰ τὴν πρώτην ἀρχήν, τὸν Θεὸν καὶ ἐκεῖθεν φωτιζόμενος ἀγγέλει ἡμῖν τὸ κατὰ δύναμιν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμῶν αὐτῶν.

Τὸ μυστήριον καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου κεῖται ἐκτὸς τῶν λογικῶν ἀποδείξεων. Ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ κεῖται ἔξω πῶς. Διὸ ὅταν λέγωμεν ἀπόδειξιν λογικὴν ἐννοοῦμεν πάντα περιορισμὸν πρὸς λογικὴν κατανόησιν. Ὅπου δὲ περιορισμὸς ἐκεῖ καὶ κολόβωσις καὶ διαστρέβλωσις τῆς ἀληθείας. Ὁ νοῦς εἶναι ἀκριβῶς ὁ νοῦν καὶ δὴ ὁ παθητικὸς τοιοῦτος, ὁ ἐν ἐξελίξει εὐρισκόμενος, ὁ φυσικὸς. Διὰ τοῦτο μέρος τι ἑαυτοῦ δύναται μόνις νὰ αἰσθανθῆ καὶ οὐχὶ νὰ νοήσῃ (1). Καὶ τοῦτο τὸ μέρος, ὃ αἰσθανόμεθα εἶναι ἀκριβῶς ἢ συναίσθησις τῆς ἀτελείας καὶ τοῦ ἀνικανοποιήτου, καθὼς καὶ τῆς δίψης ποὺ ἔχει ὁ νοῦς πρὸς τὸ ἀνώτερον καὶ τέλειον. Πολὺ δὲ σπανίως ὡς δι' ἀναλαμπῶν τοῦ ποιητικοῦ νοῦ ἀποκαλύπτεται ἡμῖν μέρος τι τῆς εὐγενοῦς αὐτοῦ καταγωγῆς, ὅταν ὁ ποιητικὸς νοῦς σκέπτεται ἐν ἡμῖν. Ἐκ τῶν βιωμάτων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν συναισθημάτων προχωροῦμεν κατ' ἀναλογίαν εἰς συμπεράσματα περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ, πλὴν ὑπὲρ πᾶσαν λογικὴν ἀπόδειξιν κείμενα (2).

Ἀφοῦ ὅμως ὁ Φιλόσοφος τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς λογικῆς ἐπείσθη περὶ τοῦ «χωριστοῦ» τοῦ νοῦ ἀπὸ πάσης ὕλης, ἄρα δὲ καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀθανασίας αὐτοῦ, τότε πολὺ περισσότερον δικαιοῦνται οἱ συναισθηματικώτεροι καὶ μυστικώτεροι τύποι, Πλάτων καὶ Παῦλος, νὰ μᾶς βεβαιώσουν περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς μελλούσης μεγάλης ἐλπίδος. Ἐδῶ πλέον κανὼν μένει τὸ ἐσωτερικὸν βίωμα ἑνὸς ἐκάστου. Ἐπειδὴ δὲ δὲν δυνάμεθα ὅλοι νὰ βιώσωμεν ἑαυτοὺς κατὰ τὴν ὑψίστην ἡμῶν δυνατότην ἀνάτασιν, διὰ τοῦτο θὰ μένουν οἱ ὀλίγοι μεγάλοι τοῦ Πνεύματος,

1. «Οὐ μνημονεύομεν δὲ (=δὲν ἐνθυμούμεθα αὐτὸν) ὅτι τοῦτο (ὁ ποιητικὸς νοῦς) ἀπαθὲς (ἐστὶ), ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτὸς καὶ ἄνευ αὐτοῦ οὐδὲν νοεῖ». Περὶ Ψυχ. III, 5. 430 α 24.

2. Μορφήν λέγει π.χ. τὴν ψυχὴν διὰ νὰ τονίσῃ τὸ ὑπερέχον αὐτῆς, τὸ τέλειον θεωρητικῶς. Πῶς νὰ συλλάβῃ τὴν ἀπώλειαν τῆς Μορφῆς; Τί γνωρίζει ὁ νοῦς ὡς πεπερασμένος περὶ τῆς ἐκτὸς τῆς ὕλης καταστάσεως τῆς ψυχῆς; «Ἐν ἀρχῇ εἶδομεν τὴν σύνθεσιν μόνον», λέγει ὁ φιλόσοφος. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς συνθέσεως ὑπῆρχον τὰ συντεθημένα, χωριστά, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὸ πῶς αὐτῶν.

τῶν ὁποίων αἱ δογματικαὶ ἐκφράσεις θὰ ἔχουν κῦρος ὑποχρεωτικόν, ὡς πρότυπα καὶ ὁδηγοί, ἕως οὔ καὶ ἡμεῖς δι' ἰδίας πείρας ἐπιτύχομεν τὸ αὐτό. Ποτὲ ὅμως διὰ τῆς ἀπλῆς μελέτης ὠρισμένων ἐκφράσεων αὐτῶν. Ἡ σύλληψις τῆς ἀνωτέρας αὐτῆς πραγματικότητος εἶναι τὸ ὑψιστον σημεῖον ἀνατάσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου· ἡ ἀνωτάτη βαθμὶς, ὅπου φθάνει ἡ ψυχὴ χωροῦσα ἀπὸ τοῦ φυτικοῦ, αἰσθητικοῦ καὶ νοητικοῦ πεδίου αὐτῆς καθ' ὁδὸν ἀγωνιζομένη πρὸς τὴν τελείωσίν της. Ὀλίγοι μεγάλοι καὶ ὀλίγας στιγμὰς τῆς ζωῆς των πέτουνται ἕως ἐκεῖ.

Ὅταν μέχρις ἐκεῖ ὑψωθῇ ὁ νοσταλγῶν νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ἔξω τοῦ ἐγῶ τῆς ρουτίνας τῆς ζωῆς μετὰ τὴν ψευδοσοφίαν του ἐν τῇ πράξει, ἐκεῖ τότε συναντᾷ ὄντως τὸ θεῖον ἐν ἡμῖν, συναντᾷ ἑαυτὸν ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ καὶ θεϊότητι αὐτοῦ. Συναντᾷ τὸν κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν πλασθέντα ἄνθρωπον. Πρὸ τοῦ τοιούτου μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπινου ἐγὼ ὁ πρακτικὸς ἐρευνητὴς ἀποκαλύπτεται, παραδίδεται, ὑποτάσσεται! Ὁ τοιοῦτος ἀνακαλυφθεὶς ἄνθρωπος δὲν εἶναι τι ἴδιον τοῦ σοφοῦ—καίτοι πολλάκις τὸν ἔζησεν ἐν ἑαυτῷ. Ἀναγνωρίζει ὅτι τοῦ τοιούτου θεῖου ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀντάξιος ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο ὁμολογεῖ: «Γένος τι ἕτερον» «θύραθεν ἐρχόμενον» καὶ νοοῦν ἐν ἡμῖν, χωρὶς συνεργασίαν μετὰ τὸ σῶμα, διότι μόνον «ὄσων... ἡ ἐνέργεια σωματικὴ» ἐστίν, ἔχουν ἀνάγκην συνδέσεως πρὸς τὸ σῶμα (1).

Διὰ μέσου ὅλων τῶν βαθμίδων τοῦ εἶναι χωρῶν ὁ Φιλόσοφος καὶ αἰσθανόμενος παντοῦ τὴν παρουσίαν τοῦ θεῖου, ὁ νοσταλγοῦν τὰ πάντα, φθάνει μέχρις αὐτοῦ τοῦ κατωφλίου τοῦ θεῖου. Ἐκεῖ ὀφείλει νὰ ταπεινωθῇ πλέον. (Ὅταν οἱ μουσικοὶ τόνοι μιᾶς μελωδίας ἀναβοῦν ὅλην τὴν κλίμακα αὐτῶν, τότε εἶναι ἀνάγκη νὰ ζητήσωμεν τὴν ἀντιφωνίαν, ἄλλως δὲν ἀντέχει ἡ ψυχὴ μας τὴν καθαρὰν ὑψηλὴν φωνήν, ὅσον ὠραία καὶ ἄν εἶναι αὕτη. Χάνεται ἐκεῖ ἐπάνω ἡ ἁρμονία διὰ τὸν σύνθετον ἄνθρωπον). Καταβαίνει λοιπὸν καὶ ὁ Φιλόσοφος χαμηλὰ καὶ ἀφίνει τὸν θεῖον νοῦν νὰ ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτοῦ ὡς «θύραθεν», ἀπὸ ἄλλους κόσμους ἐρχόμενον καὶ πρὸς τὰ ἐκεῖ ὁδηγοῦντα, πρὸς τὸν Ἀγαπητόν! Ἡ δὲ σχέσις πρὸς τὸν Ἀγαπητόν φωτίζει καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀγαπῶντος νοῦ. Ἡμεῖς διὰ τῆς ἀσυλλήπτου ἐν ἡμῖν ροπῆς καὶ ὀρέξεως τοῦ εἰδέναι φερόμενοι συλλαμβάνομεν τὸ πῶς φαίνεται ὁ πρὸ ἡμῶν κόσμος, εἰς ὃν καὶ ἡμεῖς ἐν μέρει ἀνήκομεν. Πλὴν πάντοτε νοσταλγοὶ ἐνὸς «κάτι» ποῦ δὲν εὑρίσκεται εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, οὐδέποτε ἐκορέσαμεν οὐδὲ πρόκειται νὰ κορέσωμεν ποτὲ τὴν ἔμφυτον αὐτὴν ροπὴν τοῦ εἰδέναι, μέχρις οὔ καταντήσω-

1. Περὶ ψυχ. Α, 3.

Ὁ Πλάτων ἀνεῦρε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς ἰδέας. Ὁ Ἀριστοτέλης «θύραθεν» πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ Στοά ἐν τῇ συμφωνίᾳ πρὸς τὸν Λόγον καὶ ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ πίστει εἰς τὸν δι' ἡμᾶς σαρκωθέντα Λόγον.

μεν εἰς Αὐτόν. Ἄλλος ὑπὲρ ἡμᾶς πρέπει νὰ μᾶς δείξη ὅποιοι ὄντως εἴμεθα ἡμεῖς καὶ νὰ φωτίσῃ ἔστω καὶ ἀμυδρῶς ὅποιος ἐστὶν ὁ Θεός, ἡ Ἄρχὴ τῶν πάντων (Αὐγουστίνος—Μωσῆς—Παῦλος). Καὶ ἡ παραμικρότερα δὲ γνῶσις τοῦ ποιητοῦ δίδει πλούσιον φῶς εἰς καλλιτέραν κατανόησιν τῶν ποιημάτων αὐτοῦ. Ἡ γνῶσις ὁμως αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ νοῦ, τοῦ πνεύματος τὸ ὅποιον οἰκεῖ ἐν ἡμῖν.

Αὐτὴ εἶναι ἡ διάσπασις τῆς προσωπικότητος, ἣν διαπιστώνουν οἱ μελετηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ συνάντησις τοῦ πραγματικοῦ Ἐγώ. Τοῦτο ἐστὶ «θεωρία» κατὰ τὸν φιλόσοφον. Πόσον σπανίως ὁμως συναντῶμεν τὸ Ἐγώ μας ὑπὸ τὴν θείαν αὐτοῦ μορφήν! (1).

Ὁ κοινὸς ἄνθρωπος, εἰς πολὺ χαμηλότερον ἐπίπεδον εὐρισκόμενος καὶ οὐδὲν περὶ τῶν «ἄρρητων ῥημάτων» αἰσθανόμενος, ἀκούων περὶ τούτων σείει συνήθως μειδιῶν τὴν κεφαλὴν καὶ ψιθυρίζει «Οὐ-τοπία!». Πλὴν ἡ πνυὴ τῆς ἀβεβαιότητος ἐπισκιάζει καὶ τὴν φωνὴν καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Τὸ δίλημμα, ὅπερ θὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὸν σκεπτόμενον ἄνθρωπον, ἕως οὗ ἀξιωθῇ νὰ ζήσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἀλήθειαν, θὰ μένη πάντοτε: «ἄρα γε ὑπάρχει τι πέραν τοῦ κόσμου τούτου;». Τὴν ἀπάντησιν μὲ ἓνα σταθερὸν «ναί» θὰ πάρῃ μόνον ὅταν παρητημένος ἐκ τῶν ἰδίων ἀσθενῶν δυνάμεων αἰσθανθῇ τὸν νοῦν νὰ σκέπτεται καὶ νὰ θεωρῇ ἐν ἑαυτῷ ἀμέσως τὴν ἀλήθειαν. Τότε θὰ ὁμολογήσῃ μὲ εἰλικρίνειαν, ὅτι αἱ ἐκφράσεις τῶν μεγάλων δὲν εἶναι οὐ-τοπία, ἀλλὰ ἀπλῶς ὅτι ἡ ἀλήθεια καθ' ἑαυτὴν κεῖται ὄντως ἔξω τόπου καὶ χρόνου. Ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἐγκεῖται καὶ ἡ ἐλευθερία μας, ὅτι ἡ πίστις θὰ μένη πάντα ἔργον θελήσεως, ἐθελουσία παράδοσις πρὸς τὸν ὁμιλοῦντα ἐν ἡμῖν καὶ μὴ ὀρώμενον σαφῶς Θεόν. Ἡ δὲ προσευχὴ μας θὰ εἶναι ἡ καθ' ὠρισμένα κύματα ἐκπεμπομένη φωνὴ τῆς ψυχῆς πρὸς σωτηρίαν, τούτέστιν πρὸς συνάντησιν τοῦ ποθητοῦ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ὁ Ἀριστοτέλης ὡς αὐστηρὸς Ὀρθολογιστὴς δὲν μετεχειρίσθη τὰς δογματικὰς περὶ ψυχῆς ἐκφράσεις τοῦ διδασκάλου. Προχωρῶν ὁμως εἰς τὴν ἔρευναν καὶ εἰς τὸν λεπτὸν καθορισμὸν τῆς σχέσεως ποιητικοῦ καὶ πρακτικοῦ νοῦ, ἀφίνει τὴν θύραν ἀνοικτὴν εἰς τὴν πίστιν περὶ ἀθανασίας τῆς

1. Ὁ ἄνθρωπος μένει πάντα εἰς, ἐνιαῖος: σῶμα - ψυχὴ - αἰσθήματα - νόησις. «Βέλτιον γὰρ ἴσως μὴ λέγειν τὴν ψυχὴν ἐλεεῖν ἢ μανθάνειν ἢ διανοῆσθαι, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον τῇ ψυχῇ» Περὶ ψυχ. I 4. 408 β 14... Τὸ σῶμα πάλιν εἶναι ὄργανον τῆς ψυχῆς. Ὅλα εἶναι ἀλληλένδετα καὶ δὴ τὰ πάντα ὡς βᾶσις πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ. Μόνον ὅταν τελειωθῶμεν δὲν θὰ χρειαζώμεθα πλέον οὔτε τὸ σῶμα οὔτε τὰς αἰσθήσεις. Τοῦτο ἴσως ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ τὸ χωριστὸν τοῦ νοῦ (Hirschberger).

ψυχῆς. Ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ὀλοκληρωμένου ἀνθρώπου διεπίστωσε τὴν ὑπαρξιν τῆς λειτουργίας τοῦ νοῦ, ὅλως ἀσχέτου πρὸς τὰ γήινα, πρὸς τὰ αἰώνια μόνον στρεφομένου. Διὰ τοῦ ποιητικοῦ ἢ θεωρητικοῦ νοῦ ἔξωθεν ἐρχομένου, ἐπιβεβαιοῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὸν Πλάτωνα δεχόμενον τὴν ψυχὴν καὶ τὰς ιδέας ὡς ἀμετόχους ὕλης. Εἰδικώτερον δὲ διορθώνει τὸν Πλάτωνα ὡς ἀποδίδων τὸ «ἔξωθεν» μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον—καίτοι καὶ ὁ Πλάτων μόνον τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου δέχεται ὡς οἰκητήριον τοῦ νοῦ. Ὁ πραγματικὸς ἐπιστήμων βοηθεῖ ἐνταῦθα τὸν συγκεχυμένως πως χωροῦντα πιστόν. Δυστυχῶς ὅμως καὶ πάλιν θὰ μένωμεν ὑπὸ μυστήρια καὶ ἀμφιβολίας. Πάντοτε «ἐκ μέρους καὶ δι' ἐσώπτρου καὶ ἐν αἰνίγματι» θὰ γνωρίζωμεν (Α' Κορ. 13).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΔΙΚΑΝΝΙΝΑ
 ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΚΕΤΣΟΣ